

Socialt företagande – en välfärdsförnyare?

Socialt företagande, vad är det? Frågan är berättigad. Fler och fler företag, både stora och små talar om vikten av att ta ett socialt ansvar. Under ett antal år har begreppet ”Företagens sociala ansvar” (*Corporate Social Responsibility/CSR*) varit ett sätt för kommersiella företag att visa att de har ett bredare engagemang i frågor som kan kopplas till etik, miljö- och ett socialt samhällsansvar. *CSR* kan ses som en form av kravmärkning som ska tilltala både medarbetarna och kundkretsen, och som i bästa fall också bidrar till att höja omsättningen i företaget.

Om *CSR* är en kravmärkning för det vinstmaximerande företaget så är begreppet *socialt företagande* en markör som signalerar att ett företag sätter preciserade sociala mål före vinstmaximering, men utan att underskatta behovet av att uppnå goda ekonomiska resultat. Bra ekonomi ger företaget och dess medarbetare både oberoende och stolthet. De sociala målen ska uppnås inom ramen för en företagsstruktur som producerar varor och tjänster som bjuds ut på marknaden

De båda företagsformernas kravmärkning kan missbrukas. Det kommersiella företaget kan med enbart läpparnas bekännelse säga sig vara ett *CSR* - företag och på samma sätt kan det sociala företaget påstå sig vara just ett sådant, utan att uppfylla de krav som måste kunna ställas på ett socialt företag. Mer om detta senare i texten. I fortsättningen kommer *CSR* inte att beröras, utan fokus kommer att ligga på det sociala företagandet som en relativt ny och växande rehabiliteringsform.

Hur omfattande är det sociala företagandet i Sverige? Enligt Tillväxtverket finns det 2010 sammantaget 207 företag med cirka 7000 personer verksamma i dessa. Utan tvekan är det relativt blygsamma siffror. Den intressanta frågan är om dessa företag har potential att växa i antal, och hur många personer de kan komma att sysselsätta. Ytterligare två frågor bör ställas, nämligen vilka personer de sociala företagen skapar jobb åt, samt vad dessa företag kan bidra med samhällsekonomiskt och i ett välfärdspolitiskt perspektiv.¹

Det är tveklöst så att de som arbetar i sociala företag till en överväldigande del, ibland samtliga, av varierande skäl inte har tillträde till den ordinarie arbetsmarknaden. Två vanliga orsaker till exkluderingen är psykisk och fysisk ohälsa samt alkohol- och drogmissbruk. Långtidsarbetslöshet, funktionsnedsättning och utomeuropeiskt ursprung är andra vanliga orsaker till svårigheter att få fotfäste på arbetsmarknaden, här har ännu inte det sociala företagande fått sitt genombrott.

Ur ett välfärdsperspektiv är det främst socialtjänsten, hälso- och sjukvården och arbetsmarknadsmyndigheter som avlastas om det sociala företagandet fungerar och växer och

¹ För ett exempel på en socioekonomisk bokslut se ”Ur ett samhällsperspektiv – en introduktion till ett socioekonomiskt bokslut” Nilsson, I & Wadeskog, A (2006) Nutek.

därmed omvandlar klienter, patienter och långtidsarbetslösa till produktiv arbetskraft, om än i olika hög grad.

Det sociala företagandets politiska jordmån

Den goda viljan får sägas karakterisera den politiska inställningen till socialt företagande, också över blockgränserna. På högerkanten ser man både positivt på företagande i sig och att människor själva tar tag i sina problem. På vänsterkanten gillar man den kooperativa tanken som ofta ligger bakom start och drift av sociala företag. Det finns också inom arbetarrörelsen en traditionsrik historia av maktlösa människor som har slutit sig samman för att skapa egna företag. Både HSB och konsumentkooperationen startades en gång utifrån ett underifrånperspektiv.

Den borgerliga alliansregeringens ministrar har varit flitiga besökare på sociala företag och de har blivit imponerade av vad de har sett. I våras beslutade regeringen på initiativ av näringsminister Maud Olofsson om en handlingsplan för arbetsintegrerande sociala företag.² Regeringen vill med sin plan utveckla och stärka det sociala företagandet för att motverka det utanförskap som är kopplat till arbetslöshet. Handlingsplanen definierar i fyra punkter det sociala företaget som:

- Företag som har ett övergripande ändamål att integrera människor som har stora svårigheter att få och/eller behålla ett arbete, i arbetsliv och samhälle
- Företag som skapar delaktighet för medarbetarna genom ägande, avtal eller på annat väl dokumenterat sätt
- Företag som i huvudsak återinvesterar sina vinster i de egna eller liknande verksamheter
- Företag som är organisatoriskt fristående från offentlig verksamhet

Det finns andra definitioner, både i Sverige och inom EU, av hur sociala företag ska beskrivas och avgränsas.³ Regeringens fyra punkter ryms inom den gängse synen på vad socialt företagande är.

Det sociala företagandet förekommer i olika skepnader, precis som de kommersiella. Några är förhållandevis stora med upp till 150 medarbetare, medan andra är små med endast en handfull arbetande. Företagens kunder finns företrädesvis inom den offentliga sektorn, men långt ifrån endast där. Arbetskraftens stabilitet och produktivitet i traditionell mening varierar stort. Skillnaden i dessa avseenden är avsevärda mellan ett kooperativt hunddagis som ägs och drivs av människor med utvecklingsstörningar och ett företag som drivs av människor med

² ”Handlingsplan för arbetsintegrerande sociala företag”, antaget på regeringssammanträde 2010-04-22.

³ En i EU sammanhang ofta använd definition har gjorts av forskningsnätverket EMES, European Research Network.

tidigare missbrukserfarenheter. Exemplet med hunddagiset kan ses som ett habiliteringsföretag, medan företaget som drivs av tidigare drogberoende personer kan ses som ett rehabiliteringsföretag.

I fortsättningen kommer erfarenheter och kunskaper som redovisas i huvudsak utgå från företag som drivs av människor med tidigare eller nuvarande drogrelaterade problem.⁴ I dessa företag väljer en del medarbetare att stanna kvar för att där göra en yrkesmässig karriär, medan andra ser arbetet och boendet på företaget som tillfällig tills man är rehabiliterad och kan söka sig ett arbete på den reguljära arbetsmarknaden.

Det sociala företagets arbetskraft – exemplet de drogberoende

Den som söker sig till ett socialt företag för att rehabilitera sig för ett drogberoende skulle inte, i det skick personen då befinner sig, ett enda kommersiellt företag anställa. Det är en verklighet som det sociala företaget måste utgå från. En analys av den blivande arbetskraftens tillstånd visar att den har en del för arbetssökande minst sagt besvärande kännetecken. Personerna i fråga har långvarig arbetslöshet bakom sig, ingen fast bostadsadress, har dålig fysisk och psykisk hälsa, dålig tandstatus, saknar pensionspoäng, har inget körkort och har mest vistats i kriminella miljöer där alkohol och illegala droger ständigt är närvarande. En bostad i en drogfri miljö kan vara en del av de fysiska behoven som är akuta, men som rätt enkelt kan lösas inom ramen för det sociala företaget, men hur förhåller det sig med de mer komplicerade psykologiska problemen?

Dålig självkänsla har lett till isolering från det samhälle som vi andra har valt att kalla det normala, och som den rehabiliteringssökande ofta så gärna skulle vilja tillhöra. Isoleringen visar sig genom en oförmåga att i vardagslivet umgås och kommunicera med omgivningen, ”att smälta in”. Så länge som vardagslivet i dess olika aspekter skapar rädsla, isolering och upplevs som ångestfylld blir droglivets ”naturliga” gemenskap i subkulturen en ständigt närvarande lockelse.

Utifrån analyser av den blivande arbetskraftens fysiska, psykiska och psykologiska status ska en organisation finnas som ger de som söker sig till företaget en chans att på sikt förbättra sin situation. Av den enskilde krävs att han eller hon själv aktivt valt att söka sig till företaget. Det duger inte att rehabiliteringsförsöket i grund och botten är någon annans förhoppning. Den ”andre” kan vara en förälder, en partner, ett barn, en socialsekreterare eller ett påtvingat arbetsmarknadsprogram för att få behålla sitt försörjningsstöd. Det betyder att den hjälpsökande tilltros en fortlöpande förmåga att ta egna och också avgörande beslut, även om missbruket är gravt och långt gånget.

⁴ Erfarenheterna är främst hämtade från Basta Arbetskooperativ och Prima Gruppen (f.d. Länkarna Johanneshov).

Insikten om individens avsaknad av självkänsla – inte att förväxla med självförtroende – är rehabiliteringens absoluta startpunkt, det vill säga igångsättandet av berg- och dalbaneliknande empowermentprocesser hos den enskilde inom ramen för det sociala företaget.⁵

De sociala företagens arbetsplatser

Utmaningen är att organisera arbetet och arbetsplatserna på ett sätt så att både individuella och kollektiva egenmaktsprocesser uppstår. Arbetets huvuduppgift är till en början därför inte själva produktionen av varor och tjänster i sig eller att yrkeskunskaper vinnas. Både produktionen och yrkeskunskaperna är bieffekter i början på rehabiliteringsprocessen, om än mycket goda sådana och på längre sikt ofta avgörande för en bestående effekt av rehabiliteringen. Arbetsplatsens förstahandsuppgift är att vara ett ”laboratorium för vardagskommunikation” genom intensiv samvaro under dagens arbetstimmar. Det betyder att arbetet ska ske i arbetslag och att ensamarbete inte ska accepteras, eftersom det inte ger praktisk övning i att hantera vardagssituationer som uppstår inom ramen för produktionen. Arbetstider ska hållas, konflikter ska lösas, tekniska lösningar ska finnas, arbetsfördelningen ska bestämmas, kvalitet i produktionen ska upprätthållas osv.

Det som sker i produktionen är på riktigt, det är ingen ”pysselsättning”. Försäljningssiffrorna är ett av bevisen på om produktionen är på riktigt eller inte. Här finns fallgropar som måste undvikas, som exempelvis en medveten underprissättning av sina varor och tjänster. Ett pris under gängse marknadspris ger upphov till ilska kommersiella konkurrenter. Ett annat allvarigare problem ur ett empowermentperspektiv är att försäljning till underpriser signalerar att våra produkter är av sämre kvalitet än konkurrenternas, vi är inte lika skickliga som de, eller än värre, köp av oss för att vi är före detta missbrukare. Sådana funderingar försvagar istället för att stärka medarbetarnas självkänsla. Ytterligare en fälla är om produktionen endast är av enklare legokaraktär. Produktionen måste vara utmanande och kräva att medarbetaren har möjlighet att utvecklas i sin yrkesroll. Alltför ofta missas den aspekten i olika arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Det förutsätts att den arbetslöse bara ska klara av oengagerade enklare rutinarbeten. Samma misstag görs alltför ofta också av sociala företag.

Det väl fungerande företaget har en decentraliserad organisation, där maktstrukturerna är tydliga och synliga. Det är en organisation med många ansvarsfunktioner som ger medarbetarna chansen att avancera inom företaget. En ofta förbisedd roll är ekonomihanteringen. Rätt utnyttjad kan den användas för att skapa både individuella och kollektiva empowermentprocesser. Att medarbetarna förstår och är engagerad i budgetarbetet med fortlöpande uppföljningar av den egna arbetsplatsens plus och minus i kronor och ören

⁵ Empowerment och egenmaktsprocesser används som synonyma begrepp i denna text. Begreppen är inte självklara eller allmänt vedertagna. För en mer utförlig beskrivning av vad som menas med begreppen i detta sammanhang se ”Empowerment och social mobilisering” Carlberg, A (2005) Nutek.

skapar ett ansvarstagande och vi-känsla som både företaget och den enskilde medarbetaren mår bra av. Få, om någon, annan rehabiliteringsform erbjuder denna möjlighet.

Företagandets måsten – missbrukslivets motsats

Ett framgångsrikt företag kännetecknas av vissa krav för att få och behålla kunder. Produkter måste vara attraktiva och måste hålla hög kvalitet och de måste levereras vid överenskommen tid. Kunden måste känna sig väl bemött av serviceinriktad personal. Sammanfattningsvis måste företaget bygga upp ett långsiktigt förtroendekapital hos kunden. Dessa ”måsten” är motsatsen till livet som gatumissbrukare. Drogmarknadens produkter är föraktade och skrämmande för allmänheten. Kvalitet i livets olika aspekter – möjligen med undantag för drogens kvalitet – står inte högt i kurs hos den aktiva missbrukaren. Tiden är flytande, det jag lovat göra idag kan jag lika gärna göra imorgon eller kanske inte alls. Långsiktighet och trevligt bemötande kännetecknar inte missbrukarens relationer till andra människor.

Företagande erbjuder och kräver ett ansvarstagande av sina medarbetare för att bli framgångsrikt. Ju större och tydligare makten och inflytandet över det egna företaget är, desto större krav kan också ställas på de enskilda medarbetarnas engagemang och uppförande. Makten över företaget är därför en avgörande fråga. Ett socialt företag bör vara brukarstyrt, vilket innebär att det bör ägas och/eller styras av de som dagligen valt att arbeta där.⁶ Detta bidrar till att ändra medarbetarnas identitetsuppfattning, från att vara missbrukare eller tidigare missbrukare till att bli respekterad som yrkesman eller yrkeskvinna.

Socialt företagandet en ny modetrend?

Sociala företag kan som här nämnts användas som uttalade habiliterings- eller rehabiliteringsföretag. Men de kan även drivas för att ”bara” skapa arbetsplatser för långtidsarbetslösa som har svårt att ta sig in på arbetsmarknaden även under en högkonjunktur. Här ligger en enorm tillväxtpotential. Tekniker och yrkesmän inom byggbranschen med invandrabakgrund skulle t.ex. kunna starta egna byggföretag, som ”integrationsföretag”, till en början med stöd av SFI, arbetsförmedlingar, socialtjänsten och med tillgång till företagsrådgivning och startkapital. På liknande sätt som socialt företagande för drogberoende har sina speciella krav på hur de är organiserade och drivs, så har de arbetslösa byggnadsarbetarna sina specifika behov att svara upp mot. Varje målgrupp måste göra sin egen analys som klagör vilka behov som företaget ska svara mot.

Som så ofta inom det sociala fältet finns risken att goda idéer och ansatser under en tidsbegränsad period blir mode eller trend för att därefter avfärdas och förkastas. Det riskerar också det sociala företagandet. Uppenbara hot kan redan nu skönjas. För det första att de som driver företagen inte tar själva företagandets produktion och försäljning på allvar, då kommer inte heller offentliga kunder vid exempelvis upphandlingstillfällen att göra det. Både medarbetarna och kommunen kommer att uppfatta verksamheten som ett offentligt finansierat

⁶ Intresset för brukarmakt, brukarinflytande, brukarmedverkan m.m. har under de senaste åren ökat markant. SKL stöder och finansierar olika projekt som syftar till ökat brukarinflytande. Socialhögskolan i Lund samarbetar med klientorganisationernas paraplyorganisation Rainbow i kursen ”Social mobilisering” där socionom- och brukarstudenter läser tillsammans i fem veckor och vid godkänt genomförande får studenterna från brukarorganisationerna 7,5 universitetspoäng.

dagcenter under täckmantel av socialt företagande. Ett sådant ”företag” är utlämnat till kommunens krav och goda vilja för sin överlevnad. Makten över företaget ska ligga i händerna på de som arbetar i företaget. Rollerna mellan det offentliga och företaget måste vara tydliga och klargjorda och accepterade av båda parter. Då först kan det sociala företagandet bli en inspirerande del av välfärdssystemet i Sverige, som det idag redan är i vissa delar av Europa.⁷

Litteratur med anknytning till empowerment och socialt företagande:

- Askeheim, O P & Starrin, B (red) (2007) Empowerment i teori och praktik, Malmö: Gleerups
- Carlberg, Alec (2007) Framtidens företagande – om socialt företagande och entreprenörskap, Stockholm: ESF Nutek
- Heule, Cecilia (2005) Makt, kön & identitet en utvärdering om att vara kvinna på Basta, Socialhögskolan Lund
- Mattsson, E & Olsson, E, Det mänskliga företagandet (2009). Premiss förlag
- Meeuwisse, Anna (2001) Ett högriskprojekt – Om missbrukarhabiliteringen på Basta
- Tengqvist, Anna et al. (2007) Kärnan av Empowerment, Stockholm: Kvinnoforum förlag

Alec Carlberg
Ordförande Rainbow Sweden

⁷ En beskrivning av socialt företagande med europeiska utblickar finns i boken ”Det mänskliga företagandet” Mattsson, E och Olsson, J (2009) Premiss förlag.